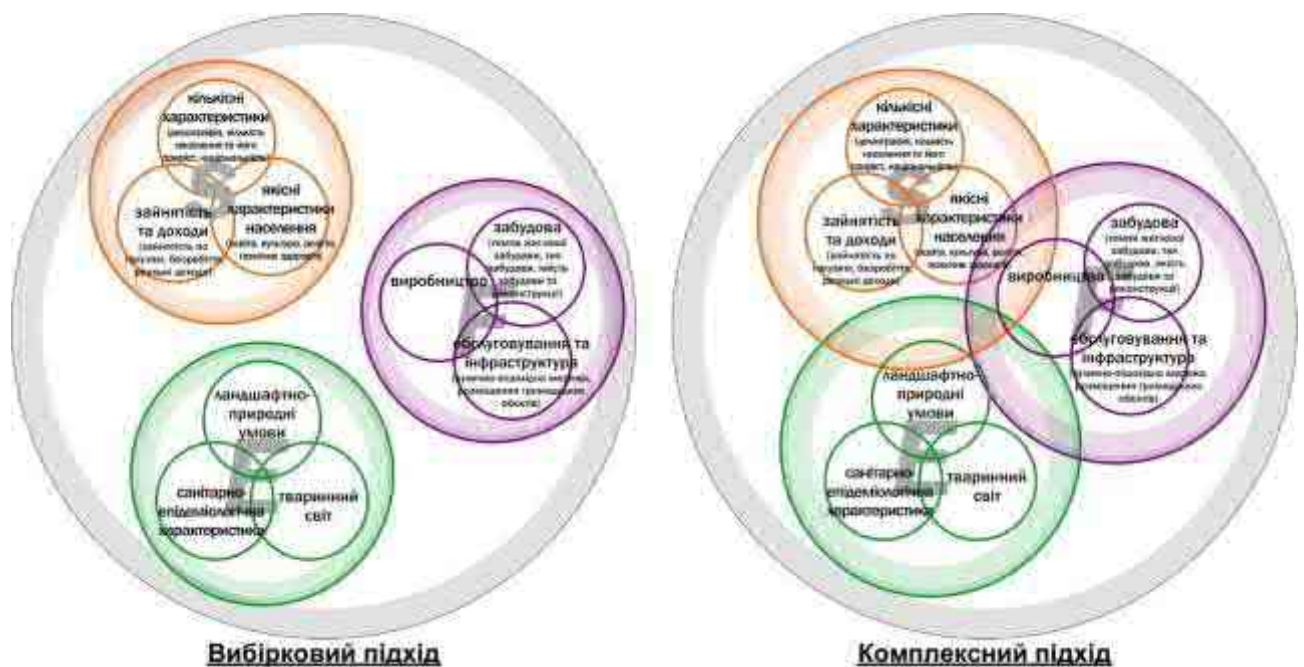

Безпека і сталий розвиток міста характеризується взаємодією трьох систем: соціальної, функціональної та екологічної, які відповідають елементам життєвого середовища за М. Дьомінім, Є. Желібо (Дьомін, 2002; Желібо, Заверуха та Зацарний, 2007). Вони формують безпекове поле міського середовища. Його форма та стан залежать від негативних чи позитивних процесів в середині кожної системи та характеру зв'язків між ними. Дані системи та їх взаємодія можуть створювати загрози належному функціонуванню міста, життєдіяльності людини, екології, культурно-історичній спадщині тощо.

Безпека середовища, особи, її майна та матеріальних активів міст залежать від їх збалансованості й можливості сумісно розвиватися та функціонувати, забезпечуючи сталий розвиток населеного пункту. Для цього роботи з дослідження та вирішення проблем сталого розвитку урбанізованих територій мають включати комплексний підхід до дослідження та організації безпечного міського середовища (рис. 1.8) (Главацький, 2014с).

Сфери життєдіяльності в міському середовищі: *S* – соціальна; *E* – екологічна; *F* – функціональна

Рис. 1.8. Методичні підходи до забезпечення безпеки життєдіяльності у місті (за: автор)

Висновки до 1 розділу

1. Теоретично підтверджено, що безпека міського середовища – невід’ємна частина сталого людського розвитку й важливий критерій якості та комфортності

життя містян. Обґрунтовано, що архітектурно-містобудівна діяльність повинна вирішувати проблеми підвищеної криміногенності міського середовища, старанно враховуючи культурні, фізичні, соціальні, психологічні потреби міських жителів у процесі проектування. Скорочення злочинності і підвищення відчуття захищеності – один з головних критеріїв комфортного міського середовища.

2. Виділено основні поняття безпеки, а саме: 1) стан захищеності від дії негативних чинників; 2) відносне поняття, що залежить від експертної оцінки; 3) цінність і мета, до якої потрібно прагнути. Визначено, що кримінологічна безпека є об'єктивним станом захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства й держави від злочинних посягань (загрози таких посягань), породжуваних криміногенними факторами (явищами й процесами), а також це усвідомлення людьми своєї захищеності.

3. Окрім загальних детермінант «вуличної» злочинності (рівень життя населення, демографічні, морально-виховні) на безпеку міського середовища мають вплив соціальні процеси. Висвітлено їх зв'язок з архітектурно-просторовою організацією середовища, архітектурно-містобудівною й адміністративною політикою в місті. До даних процесів і явищ, зокрема, віднесено міграцію, урбанізацію, пристосування, соціальну дезорганізацію, соціальні конфлікти, співробітництво та соціальний контроль.

4. До «вуличних» злочинів, на які має вплив архітектурно-просторова організація, належать: крадіжки, нанесення тілесних ушкоджень, розбій, вандалізм, викрадення автомобілів, наркоманія. Обґрунтовано доцільність поряд з юридичним терміном «вулиця» використовувати рівнозначний термін «міське середовище». Орієнтовано 72 % крадіжок у міському середовищі відбуваються ситуативно і залежать від його архітектурно-просторових характеристик. Вони можуть безпосередньо чи опосередковано завадити скоїти порушення на стадії прийняття рішення чи під час протиправної дії і є компонентами так званого «трикутника злочину», що складається з середовища, злочинця і жертви (особи чи об'єкта).

5. Проблема підвищення кримінологічної безпеки міського середовища в Україні вирішується через встановлення і контроль за дотриманням законів,

профілактичну діяльність органів правопорядку, а також підвищення життєвого рівня населення. Водночас у розвинених закордонних країнах діяльність щодо запобігання злочинності ґрунтується на мультидисциплінарному підході, що включає використання архітектурно-просторових засобів.

Виділено та охарактеризовано три головні закордонні теорії запобігання злочинам, які ґрунтуються на архітектурно-просторових методах і засобах організації міського середовища: 1) теорія захищеного простору (defensible space); 2) ситуативне запобігання злочинності (situational crime prevention); 3) запобігання злочинності через проектування середовища (crime prevention through environmental design, CPTED).

6. Обґрунтовано, що існуючі архітектурно-просторові теорії запобігання злочинності у міському середовищі потребують перевірки та уточнення відповідно до теперішніх соціально-економічних та просторових умов в українських містах. Крім того, дані теорії не включають засобів підвищення кримінологічної безпеки для загальноміського рівня, що було б корисно при роботі з генпланами міст.

7. Визначено, що соціальні процеси в міському середовищі та його архітектурно-просторова організація взаємопов'язані і впливають на «вуличну» злочинність. В результаті була розроблена модель безпеки життєдіяльності людини в міському середовищі, яка вказує, що для вирішення проблем зі злочинністю на рівні міста необхідно використовувати комплексний підхід, який ґрунтується на взаємодії трьох сфер міського середовища: екологічної, соціальної і функціональної.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ТА МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для розвитку наукового пізнання характерне посилення уваги до способів і методів наукової діяльності. Одержання бажаного результату чітко залежить від вихідної науково-теоретичної позиції, підходу та постановки проблеми, шляху дослідницького пошуку.

У філософських словниках «метод» (від грец. *methodos* – шлях наукового пізнання, дослідження) трактується як спосіб досягнення поставленої мети, сукупність прийомів чи операцій практичного або теоретичного опанування навколишньої дійсності. Метод – це прийом, спосіб наукового дослідження; методика – система методів наукового дослідження; методологія – вчення про структуру, методи й засоби діяльності (у тому числі – архітектурної) (Грабченко, Федорович та Гаращенко, 2009).

Методи наукового пізнання багато вітчизняних науковців, зокрема А. Грабченко, В. Федорович та Я. Гаращенко (2009), поділяють на *загальнонаукові* і *спеціальні*, що застосовуються в конкретній галузі науки. А. Закалюк (2008) та Я. Гілінський (Гилинский, 2004) пропонують детальнішу класифікацію, а саме:

- 1) методи, що безпосередньо впливають із філософського методу як загального методу пізнання;
- 2) загальнонаукові методи, якими користується будь-яка наука;
- 3) методи інших наук, що використовуються однією наукою при пізнанні у своїх цілях об'єктів, які належать до предмета інших наук;
- 4) методи конкретної науки, які є результатом розвитку власної теорії (теорій).

Варто зазначити, що наукове дослідження, як правило, використовує усі ці методи, формуючи свою методику (сукупність операцій і процедур). (Закалюк, 2008; Москаленко, 2008).

2.1. Загальнонаукові методи та методики суміжних наук

До загальнонаукових методів наукового дослідження належать методи, що застосовуються в окремих галузях науки. Вони поділяються на *теоретичні*, *емпіричні* та *емпірико-теоретичні*.

Теоретичну частину загальнонаукових методів за А. Грабченко, В. Федорович та Я. Гаращенко (2009) складають:

Сходження від абстрактного до конкретного – метод пізнання об'єкта, що полягає в переході від абстрактного знання до конкретного уявлення про його властивості.

Метод формалізації. Формалізація – це представлення найрізноманітніших об'єктів шляхом відображення їхнього змісту і структури в знаковій формі (математичною, фізичною «мовою») або словосполученням.

Історичний метод. Метод історизму полягає у вивченні минулого наукового знання в минулому, його порівнянні з нинішнім уявленням про нього, визначенні нез'ясованих (недостатньо аргументованих, недосліджених) проблем.

Системно-структурний метод – універсальний спосіб пізнання складних об'єктів, передусім суспільства, соціальних проявів, щодо яких характерне застосування методів аналізу, абстракції, моделювання. У науковій методології до обґрунтування системного підходу використовувався *метод структурного аналізу* об'єкта, спрямований на виявлення його елементів та їх структуризації, що забезпечує цілісність об'єкта, стійкість, сталість за умов зовнішніх та внутрішніх змін.

Метод вивчення документів використовується здебільшого на початкових етапах наукового дослідження, де здійснюється попереднє ознайомлення й вивчення об'єкта дослідження, на заключному – для глибшої та об'єктивнішої інтерпретації наукових даних. В окремих випадках даний метод застосовується і як самостійний (Корнєв та Коваленко, 1995).

Другу частину загальнонаукових методів пізнання становлять **емпіричні методи** (грец. *εμπειρία* – досвід) – це спостереження, порівняння, експеримент, вимірювання, моніторинг. Вони ґрунтуються на пізнанні та використанні досвіду. Серед них найбільш поширених є (Закалюк, 2008):

Метод спостереження. Метод емпіричного наукового дослідження, що проявляється у безпосередньому сприйнятті дослідником соціальної дійсності. Він є очевидцем цих подій, тому інформацію про факти й обставини черпає з особистих

спостережень за ними. Цей метод вважається найпростішим, але необхідним і застосовується зазвичай у комплексі з іншими науковими методами. Можливості використання даного методу дуже обмежені, оскільки він спроможний виявити лише зовнішні ознаки, а внутрішні процеси здебільшого для нього залишаються недоступними.

Порівняння. Даний метод дає змогу виявити подібність і відмінність між явищами і предметами, визначити те, що характерне двом або декільком об'єктам, а знаходження спільного є підставою до пізнання закономірностей і законів.

Метод експерименту (лат. *experimentum* – дослід, випробування). Він полягає у тому, що пізнання емпіричного факту здійснюється через дослідне відтворення відносин та умов його функціонування (Закалюк, 2008).

До емпіричних методів В. Марцин, Н. Міценко, О. Даниленко та ін. (2002) відносять також метод вимірювання, тобто з'ясування числового значення певної величини за допомогою одиниць виміру і її порівняння із зразком (еталоном).

Третю групу складають **емпірико-теоретичні** методи, які включають абстрагування, аналіз і синтез, індукцію і дедукцію, моделювання, логічний метод.

Абстрагування – відкидання несуттєвих думок, властивостей, зв'язків і відносин реальних об'єктів і виділення однієї з декількох найістотніших ознак. Виділяють такі його види: ототожнювання, конструктивізацію та ізолювання.

Аналіз і синтез – цілісний метод наукового дослідження, що ґрунтується на послідовному розчленуванні об'єкту на елементи чи властивості (аналіз) та об'єднанні його окремих частин в єдине ціле (синтез).

А. Грабченко та ін. (2009) рекомендують наступний алгоритм аналізу: роздробити об'єкт, що вивчається, або явище на частини і виявити зв'язки між частинами; виявити ознаки, властивості об'єкту; виявити схожість і відмінність цих ознак; розташувати об'єкти поодиночі або за декількома ознаками в послідовності зменшення або зростання цих ознак; співвіднести загальне із приватним, одиничним, особливим.

Індукція й дедукція скеровує пізнавальний процес від окремого до загального й від загального до конкретного. *Індукція* – це спосіб установлення загальних правил і

законів на підставі вивчення окремих фактів й явищ. *Дедуція* – це спосіб пізнання окремих фактів й явищ на підставі знання загальних законів і правил.

Моделювання – універсальний метод наукового пізнання, що припускає вивчення об'єкта (оригіналу) шляхом створення й дослідження його копії (моделі), що заміщає оригінал. Наукова модель – це копія як система, що адекватно відображає предмет дослідження, а її вивчення дозволяє одержувати нову інформацію про об'єкт.

Логічний метод. Він тісно пов'язаний з історичним і визначається як метод відтворення, реконструювання в мисленні, свідомості об'єкта, що розвивається у формі історичної теорії. Для цього можуть використовуватися найрізноманітніші пізнавальні операції й методи. На відміну від історичного методу, при логічному дослідженні об'єкта дослідник абстрагується від історичних випадків та окремих фактів, а з історії виокремлюється головне, визначальне, істотне (Грабченко, Федорович та Гаращенко, 2008).

Автором були виділені методи суміжних наук відповідно до теми дослідження й розуміння процесів, що з ним пов'язані. Коротко розкриємо суть кримінологічних, соціологічних та соціально-психологічних методів.

Кримінологічні методи. У кримінологічному науковому дослідженні застосовуються такі пізнавальні методи (Джужа та Іванов, 2006; Долгова, 2005): сходження від абстрактного до конкретного, метод гіпотез, системно-структурний метод, історичний метод, порівняння, динамічні і статистичні методи.

1. Сходження від абстрактного до конкретного. Метод пізнання об'єкта, що полягає в переході від абстрактного знання про нього до більш повного, конкретного уявлення про його властивості, прояви, ознаки, функції.

Підкреслимо важливість двох моментів. Перший – потреба теоретичної та методологічної озброєності дослідника, що зумовлює шлях, обсяг, глибину пізнання. Необхідна ґрунтовна теоретична підготовка, що у нашому дослідженні вимагає знання про злочинність, її детермінації, ефективності заходів боротьби з нею. Другий – полягає в недостатньому пізнанні явища «злочинності» і процесів її виникнення. Це вимагає постійного творчого розвитку, який завжди передбачає нові

дослідження, отримання невідомих раніше даних і осмислення відповідних результатів.

2. Метод гіпотез. Сприяє пошуку, акцентує увагу на важливих моментах дійсності, дозволяє цілеспрямовано вести вивчення. Висування та формулювання гіпотези відбувається після оцінки вже наявних теоретичних і емпіричних даних, їх співвіднесення з предметом, об'єктом і завданнями дослідження. Ця робота проводиться на підготовчому етапі дослідження.

3. Системний підхід включає загальну теорію систем, системний аналіз, філософське осмислення системності світу. Цей метод передбачає розгляд досліджуваного об'єкта (у нашому випадку злочинності й архітектурно-просторової організації міських територій) як складно організованої системи, яка має визначену структуру, містить чітку кількість взаємопов'язаних компонентів.

У кримінології має значення взаємозв'язок двох основних аспектів використання системно-структурного методу, а саме:

- розгляд злочинності як системи взаємодіючих складових (злочинів, осіб, які їх здійснюють, злочинних формувань та ін.), своєчасне виявлення взаємодій між ними. Характеризується вся структура злочинності, різні її елементи, їх взаємодія;

- злочинність аналізується в межах загальної системи – суспільства міста. Виявляються зовнішні зв'язки злочинності з різними характеристиками суспільства, виділяються серед них головні, у тому числі причинно-наслідковий зв'язок між архітектурно-просторовою організацією та криміногенністю міського середовища.

4. Історичний метод. Він характеризується дослідженням злочинності в історичному розрізі. Під час аналізу береться до уваги період, який дозволяє висвітлити стійкі особливості й тенденції злочинності, а також її взаємозв'язки з іншими явищами. Історичний метод використовується в кримінології і для виявлення дієвості різних підходів до боротьби зі злочинністю. Нерідко він застосовується в комплексі з порівняльним методом (порівняльно-історичний підхід).

5. Метод порівняння. Порівнюється злочинність у різних державах, у різних регіонах держави, злочинність осіб різного віку, статі, соціального стану тощо.

Водночас отримуємо дані про причини злочинності, оскільки відмінності злочинності накладаються на відмінності інших характеристик держав, регіонів.

Методом подібності встановлюються повторювані характеристики злочинності й повторювані умови життя людей, що збігаються з характеристиками злочинності. Відповідні збіги служать підставою для подальшого дослідження механізму взаємозв'язків цих умов і злочинності.

Методом відмінності визначаються ті характеристики злочинності, які трапляються в одних регіонах, державах і не виявляються в інших. Цей матеріал служить базою для висунення і перевірки гіпотез про причини залежності злочинності від конкретних умов середовища.

6. Динамічні і статистичні методи. Вони широко використовуються в кримінологічних дослідженнях. Статистичні методи розраховані на дослідження масових явищ. Динамічні та статистичні методи демонструють рівень знань. Динамічні – насамперед закономірності розвитку. Їх застосування, як правило, безпосередньо призводить до виявлення причинних залежностей. Статистика встановлює загальні статистичні закономірності. Вона не пояснює внутрішній механізм формування закономірностей та не виокремлює причинні залежності. Зі статистичними дослідженнями пов'язаний пошук закономірностей, але встановлення їх причинного зв'язку вимагає застосування комплексу методів. При статистичному дослідженні використовуються узагальнюючі показники. До них висувається така основна вимога – досліджувана сукупність повинна бути однорідною за складом та масовою.

7. Вивчення документів – одне із джерел отримання необхідної інформації.

У дисертації представлені матеріали, які розкривають суть і детермінанти «вуличної» злочинності, а також дослідження щодо виявлення криміногенних територій. Для цього автором попередньо було розглянуто деякі типові задачі для виявлення девіантності в просторі міста за Я. Гілінським (Гилинский, 2004):

- визначення стану (обсяг, рівень, структура, динаміка) девіантності в місті. Зазвичай досягається шляхом збору та аналізу офіційних статистичних даних, результатів опитувань.

- уточнення соціально-демографічного (стать, вік, освітній рівень, соціальний і сімейний стан тощо) складу осіб, які вчиняють різні девіантні вчинки. Проводиться шляхом аналізу статистичних даних, а також опитування.

- становлення просторового (територіального) розподілу різних видів девіантності: по адміністративних районах і мікрорайонах міста; виділених місцях (Santos, 2008).

- виявлення часового (за годинами доби, днями тижня, місяця – «сезонна хвиля») розподілу певних видів девіантності.

- встановлення взаємозв'язків між станом девіантних проявів і різноманітними факторами (політичними, соціальними, культурологічними, економічними, просторовими та ін.), що їм сприяють.

Соціологічні методи. Вони розкривають сутність злочинності як соціального феномену, характеристики осіб, які вчиняють злочини, організацію соціального контролю та соціальної профілактики антисуспільної поведінки тощо. До конкретно-соціологічних методів відносять (Голіна та ін., 2009): масові опитування, спостереження, вивчення документів, експертні оцінки.

Методи опитування. До них належить: інтерв'ю й анкетування. *Інтерв'ю* – звичайна бесіда, яка включає прямий контакт між дослідником і опитуваним. *Анкетування* – збір наукової інформації, яка здійснюється шляхом письмового заповнення завчасно підготовлених анкет. Анкета – це опитувальний лист (документ), створений за формою і змістом у вигляді запитань.

Метод експертних оцінок полягає в одержанні, обробці та інтерпретації поглядів фахівців, професіоналів, експертів з питань, що стосуються злочинності, заходів боротьби з нею та інших важливих для дослідника питань. Кількість залучених експертів може не перевищувати 20-30 осіб (Джужа та Іванов, 2006).

Соціально-психологічні методи. До наукових соціально-психологічних методів належить насамперед соціально-психологічний експеримент. Він відмінний від спостереження безпосереднім втручанням у ситуацію зі сторони спостерігача. За організацією проведення експериментальні методи різноманітні.

Природний експеримент здійснюється в природних умовах. Досліджувані, звичайно, не підозрюють, що вони залучені до експерименту, і поведуться звичайно. Даний метод особливо цінний тим, що він використовувався Дж. Вілсоном і Дж. Келлінгом (Wilson & Kelling, 1982), дослідження якого лягло в основу теорії «розбитих вікон».

2.2. Прикладні методики архітектурно-містобудівельних досліджень

Процес проектування пов'язаний з необхідністю врахування багатьох аспектів для правильного і сталого функціонування міста, зокрема об'ємно-просторових, історичних, природно-ландшафтних, екологічних, соціально-економічних, демографічних. Для цього науковцями розроблено методики, що допомагають визначити індивідуальні характеристики містобудівної системи та її окремих елементів, визначити об'єктивні завдання і напрямки їх розвитку.

Методика дослідження забудованих територій складається з наступних етапів (Сосновский и Русакова, 2006):

1. *Аналіз стану забудови.* На основі натурних обстежень виявляються характеристики капітальності, фізичного й морального зносу забудови, величина житлового фонду.

2. *Історико-архітектурний аналіз забудови проводиться на основі натурних обстежень,* вивчення архівних літературних і картографічних матеріалів. У процесі аналізу встановлюються наявні архітектурні та історичні пам'ятки, ступінь їх цінності, характер взаємодії пам'яток з навколишньою забудовою, основні елементи візуального сприйняття архітектурних ансамблів.

3. *Аналіз соціально-демографічної структури району.* Він включає збір та опрацювання даних щодо чисельності населення, його сімейного, соціально-професійного складу, статево-вікової структури.

4. *Аналіз функціонального використання території.* Починається з виявлення ділянок та об'єктів різного функціонального призначення. У результаті виконаної роботи встановлюється інтенсивність та ефективність використання території, забезпеченість населення необхідними функціональними зонами та об'єктами побутового обслуговування згідно з діючими нормативами.

5. *Аналіз об'єктів соціально-побутового обслуговування населення.* У процесі аналізу уточнюються на відповідність нормативам перелік і розміщення діючих об'єктів соціально-побутового обслуговування, радіуси їх обслуговування, характеристики (місткість, інтенсивність використання), вивчаються можливості та необхідність розміщення нових об'єктів.

6. *Аналіз планувальних обмежень та санітарного стану території.* Він передбачає: встановлення зон шкідливого впливу виробничих чи комунально-складських об'єктів, розташованих поблизу досліджуваного району; визначення ступеня відхилення від норм інсоляції та аерації житлової забудови. Встановлюються території, на яких спостерігаються відхилення від санітарних норм.

7. *Аналіз транспортного руху* визначає місце досліджуваного району в транспортній структурі міста, характер і інтенсивність транспортного та пішохідного руху по основних напрямках, рухливість населення, закономірності розселення щодо місць прикладання праці, швидкісний режим руху транспорту.

8. *Економічні дані.* Проводиться збір та аналіз матеріалів, що характеризують ефективність використання території, техніко-економічні показники забудови, вартісні показники по житловому і громадському фонду, рівень забезпеченості населення об'єктами охорони здоров'я, соціально-побутового обслуговування, робочими місцями тощо. Підсумки передпроектного пофакторного містобудівного аналізу зводяться в комплексну оцінку територій (комплексний опорний план).

У даному дослідженні використовувалися методики містобудівного аналізу, описані В. Сосновським та Н. Русаковою (2006). Ці методики належать до сфери містобудування, допомагають у проведенні передпроектного дослідження та обґрунтування проектного рішення.

Районування території міста за інтенсивністю зв'язків (додаток Б.1), у його основі є положення про те, що інтенсивність зв'язків між районами міста прямо пропорційна населенню районів відправлення і обернено пропорційна відстані між районами (відправлення і прибуття). Це система описує вузлову будову території міста, показує територіальну ієрархію та інтенсивність внутрішніх зв'язків. На

основі виявленої ієрархії районів за ступенем зв'язності будується ієрархічна система культурно-побутового обслуговування населення – центральний вузол вищого рангу, вузли, які відповідають центрам районів різного рівня.

Розміщення фокусів тяжіння населення міста (додаток Б.2). Фокусами тяжіння в місті виступають місця прикладання праці, міський центр, спеціалізовані центри, місця відпочинку та ін. Основна мета – мінімізація витрат на транспортні та пішохідні пересування. Завдання може вирішуватися графоаналітичним, графічним та іншими методами. Суть графоаналітичного методу полягає у визначенні центру ваги території й розподілу населення по цій території, що характеризуються різною віддаленістю від розподіленої території певної конфігурації і розміру. Зміст?

Визначення середньої віддаленості міських територій та населення щодо міського центру (додаток Б.3). Компактність планувального рішення міста є однією з основних характеристик, що визначають умови доступності основних фокусів тяжіння населення міста. Планувальне рішення міста залежить від розмірів території, її конфігурації, розміщення населення і основних фокусів тяжіння, трасування міських комунікацій. Одним з основних показників планувального рішення є середня віддаленість населення міста від основних фокусів тяжіння. При визначенні середньої віддаленості населення застосовується графоаналітичний метод А. Якшина. За допомогою цього методу може досліджуватися територія міста як за окремими характеристикам, так і за їх сукупністю.

Функціональне зонування території району (додаток Б.4). Функціональне зонування району здійснюється на основі врахування інтенсивності використання кожної функціональної зони жителями району у взаємозв'язку з умовами доступності. Суть методу полягає в зонуванні території за критерієм витрат часу на пересування в межах району і його функціонального зонування. Прийнято, що початковими й кінцевими точками руху потоків жителів району є зупинки громадського транспорту, які пов'язують даний район з усією територією міста.

Аналіз і оцінка забудови району (додаток Б.5). На основі натурних обстежень виявляються характеристики капітальності, фізичного й морального зносу забудови, величина житлового фонду, вартість реконструкції. До опорних відносяться будівлі

й споруди з показником капітальності 100 і більше років. Амортизація (фізичний знос забудови) визначається відсотком зносу будівель.

2.3. Спеціальні методи дослідження зв'язку архітектурно-просторових характеристик середовища і його криміногенності

Дисертаційна робота здійснювалася відповідно до раніше обґрунтованих науково-прикладних процедур як системи дій і способів організації дослідження. Характеристику етапів дисертаційного дослідження і перелік використаних у ньому методів подано у таблиці 2.1 та на рисунку 2.1.

Рис. 2.1. Головні етапи дисертаційного дослідження (за: автор)

Таблиця 2.1

Загальна характеристика та методика дисертаційного дослідження (за:автор)

Етапи і їх загальна характеристика	Методи
<p>I етап</p> <p>Вивчення, систематизація матеріалів праць з теорії архітектури й містобудування, а також суміжних галузей знань (соціології, кримінологічної безпеки в міському просторі).</p>	<ul style="list-style-type: none"> - системно-структурний метод ; - аналіз і синтез проектної практики щодо запобігання злочинності; - моделювання.

<p>II етап</p> <p>Обґрунтування інструментарію дослідження: анкет, опитувальних листів, тестів, завдань для експертів для виділення структурно-аналітичної схеми для оцінки криміногенності. Визначення дієвості принципів запобігання злочинності засобами архітектурно-просторової організації середовища.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - історичний; - анкетування і метод експертних оцінок; - опитування; - інтерв'ю; - натурні обстеження; - статистико-аналітичний метод; - порівняльний метод.
<p>III етап</p> <p>Картографічне відображення різних типів злочину, виявлення залежностей між просторовими характеристиками та безпечністю міського середовища.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - картографічний метод; - натурні обстеження; - фотофіксація; - графоаналітичний метод; - порівняльний аналіз; - методи містобудівного та композиційного аналізів; - узагальнення.
<p>IV етап</p> <p>Узагальнення й аналіз зібраної інформації, а також формулювання висновків дослідження і відповідних наукових положень, практичних пропозицій і рекомендацій, що впливають на підвищення кримінологічної безпеки міста.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - дедуктивний та індуктивний методи; - узагальнення; - метод моделювання.

У роботі для визначення зв'язку між архітектурно-просторовою організацією та криміногенністю міського середовища на різних рівнях дослідження використовувалися методики, що стосувалися аналізу злочинності, архітектурно-містобудівного аналізу (рис. 2.2).

Аналіз злочинності. Для того щоб дослідити вплив просторових факторів на загальноміському рівні, необхідно визначити розповсюдженість злочинів на території міста, виділити місця підвищеної криміногенності. На основі аналізу закордонних джерел можна виділити дві методичні моделі для дослідження та вирішення проблеми злочинності в міському просторі.

Перша – «SARA model», що розроблена консорціумом охорони громадського порядку, Міжнародною асоціацією начальників поліції, Національною асоціацією шерифів, Виконавчим поліцейсько-науковим форумом (Police Executive Research Forum). Її основні положення наступні: сканування (визначення місць з низьким рівнем безпеки); аналіз (визначення причин підвищеної злочинності); пропозиції (розробка і впровадження стратегій для вирішення проблем злочинності); оцінка (оцінка ефективності заходів) (Zahm, 2007).

Рис. 2.2. Головні етапи дослідження криміногенності м. Львова (за: автор)

Друга методика – CECAD (рис. 2.3), що представляє циклічну методику із визначення й боротьби зі злочинністю, включає такі етапи: збір інформації, оцінювання, опрацювання, аналіз, поширення й обмін результатами (collection, evaluation, collation, analysis, dissemination, акронім з англ. – CECAD) (Hill & Paynich, 2014).

Дані методи ґрунтуються на первинних (Primary Data) і вторинних (Secondary Data) емпіричних даних (Vold, George & Thomas, 1986). До вторинних відносяться

ті, що були зібрані попередньо, тобто інформація з електронних баз щодо скоєння окремих злочинів у міському просторі. Використання вторинних даних є типовим для аналізу злочинності, оскільки вони постійно збираються й зберігаються в поліції. Проте вторинні дані не є достатніми. Для вичерпного аналізу злочинності дослідники використовують первинні емпіричні дані, зокрема соціологічні опитування, натурні обстеження тощо. Інформація може бути систематизована в таблиці чи у формі звіту. Закордонні науковці підкреслюють, що точність і відповідність даних залежить від уважного і комплексного підходу до їх збору.

Рис. 2.3. Цикл процесу аналізу злочинності (Hill & Raynich, 2014)

Первинні дані (Primary Data) були зібрані автором шляхом опитування мешканців міста та анкетування цільових груп населення: правоохоронців, працівників архітектурних спеціальностей та самих жителів міста.

Вторинні дані (Secondary Data) отримані від Управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування головного управління поліції у Львівській області, а саме:

- відомості за 2014-2015 рр. про окремі види правопорушень (розпивання алкогольних напоїв, вандалізм, хуліганство, крадіжка, розбій, наркоманія, умисне нанесення тілесних ушкоджень, незаконне заволодіння транспортним засобом) із зазначенням вулиць, номерів будинків та часу скоєння;

- інформація про кількість зареєстрованих злочинів та адміністративних правопорушень (крадіжка, грабіж, розбій, хуліганство, наркоманія, розпивання алкогольних напоїв, незаконні заволодіння транспортними засобами, спричинення тілесних ушкоджень) у різних районах м. Львова за 2013-2015 рр.

Демографічний аналіз. Цей вид інформації описує склад та кількість населення міста, району або вулиці, його динаміку протягом певного часу. Така інформація є доступною у міських відділах статистики. Іншим джерелом отримання інформації такого роду могло б бути бюро перепису населення.

У нашому дослідженні використовувалися дані Статистичного щорічника м. Львова за 2013 рік, Головного управління статистики у Львівській області (Головне управління статистики у Львівській області, 2014) та проекту «Громади в дії» (Інститут міста, 2014). Завдяки останньому, вдалося отримати кількісні та якісні показники по виділених 39-ти локальних територіальних громадах міста.

Соціологічне опитування. Цей метод є необхідним для доповнення і збалансування інформації, отриманої із інших джерел. Наприклад, часто відчуття захищеності мешканцями може відрізнятись від реального рівня злочинності на певній території. Цей метод використовують для того, щоб отримати дані про рівень задоволеності жителів місцем їх постійного проживання, ступінь спорідненості із навколишнім середовищем, для того, щоб ідентифікувати потреби і виявити проблеми середовищного характеру. Як зазначалося вище, було проведено опитування мешканців міста та анкетування цільових груп населення: правоохоронців, працівників архітектурних спеціальностей та самих жителів міста.

Архітектурно-містобудівний аналіз. Опрацювання та аналіз містобудівної документації має велике значення в архітектурно-містобудівному дослідженні. Графічні та текстові матеріали (житлових, громадських, промислових, комунально-складських територій, об'єктів соціально-побутового обслуговування, парків, вулиць та ін.) дають змогу краще зрозуміти міське середовище. Зображені на них межі забудови, квартали, планувальні райони, а також їх характеристики допомагають отримати необхідну інформацію по кожному структурному елементу міського середовища.

Автором були вивчені та використані деякі матеріали, що стосувалися проекту Генерального плану м. Львова на 2025 р. виконаного ДП ДПМ «Містопроект» у 2008 році (ДП ДПМ «Містопроект», 2008). Вдалося виділити громадські та озеленені території загального користування, межі житлової квартирної та садибної

забудови, що входять до різних адміністративних районів міста та в межі локальних територіальних громад. Узагалі на основі отриманої емпіричної інформації було здійснено певні містобудівні розрахунки (див. 4 розділ) та проведено графоаналітичний аналіз містобудівної структури досліджуваних територій.

Натурні обстеження, спостереження. Такий метод дозволяє виявити ефективність використання простору, існуючі в середовищі конфлікти, дефекти та невідповідності. Спостереження може бути спрямоване на отримання інформації про кількість пішоходів та автомобілів, забезпеченість паркувальними місцями, стан благоустрою, візуальну оцінку криміногенності території, наявність та дієвість соціального контролю з боку місцевих жителів, їх соціально-економічний стан тощо.

Натурні обстеження, виконані автором, опиралися на 3D підхід. Він включає оцінку простору за трьома критеріями: призначення (від англ. designation), визначення (definition; точніший термін – використання) і дизайн середовища (design). Методика застосування даного підходу передбачає використання контрольних питань, що відносяться до вказаних критеріїв (Zahm, 2007). Вони подані у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Питання для визначення криміногенних факторів міського простору (Zahm, 2007)

Призначення	Використання	Дизайн середовища
<ul style="list-style-type: none"> - Для чого простір був початково призначений? - Як простір відповідає теперішньому чи передбаченому використанню? - Чи існують конфлікти? 	<ul style="list-style-type: none"> - Наскільки простір є визначений? - Зрозуміло кому він належить? - Де його границі? - Існують соціальні або культурні характеристики, що впливають на те як він використовується? - Існують символічні чи інформаційні знаки? - Існує конфлікти або невизначеність між завданням і характеристиками? 	<ul style="list-style-type: none"> - Відповідає дизайн середовища потрібним функціям? - Наскільки дизайн середовища підтримує бажану чи допустиму поведінку? - Дизайн середовища є конфліктним, перешкоджає ефективному використанню простору та належній людській активності?

Виділено чотири основних етапи, що формують методику архітектурно-містобудівної діяльності спрямованої на підвищення кримінологічної безпеки міського середовища (додаток Б.6), а саме: 1) *теоретичне осмислення проблеми та обґрунтування критеріїв оцінки проектних рішень*; 2) *аналіз просторово-безпекових взаємодій та оцінки просторових ситуацій*; 3) *конкретизація проектних задач та обґрунтування шляхів їх вирішення*; 4) *реалізація просторових рішень та оцінка їх ефективності*. У випадку якщо на етапі розв'язку задачі не знайдено раціонального варіанту рішення – робота повертається до аналізу умов і ресурсів, робиться їх поглиблений аналіз і перевіряється пошук раціонального варіанту.

Зупинимось на окремих етапах цієї схеми, які у вирішальний спосіб впливають на обґрунтованість проектних рішень.

1. Теоретичне осмислення проблеми та обґрунтування критеріїв оцінки середовища. Перший етап розпочинається з постановки мети. Постановка мети, окрім загальної (підвищення кримінологічної безпеки міської території) може залежати від необхідності подолання чи запобігання конкретного виду злочинів чи правопорушень характерних для певного місця. Більшість, розглянутих нижче, архітектурно-просторових засобів підвищення безпеки – універсальні, проте обґрунтована постановка мети дозволить вибрати ті з них, що будуть оптимальнішими і дієвими в залежності від існуючих умов. Для прикладу реконструкція територій, де часто розпивають алкогольні напої чи є сліди наркоманії може включати заходи спрямовані на: упорядкування існуючих зелених насаджень, обмеження доступу чи ліквідація непроглядуваних місць, створення належного благоустрою (місця відпочинку, спортивні майданчики, тощо); водночас вирішення проблем вандалізму (графіті на стінах) потребуватиме вибору спеціальних матеріалів (напр. паркани з решітки замість суцільної глухої поверхні), ускладнення доступу до поверхонь вразливих для графіті, тощо.

Після постановки мети, слід сформувані критерії оцінки безпечності міського середовища, вони задаються залежно від рівня містобудівної ситуації (масштабу території опрацювання).

Так безпечність рішення щодо людини і середовища включає показники кримінологічної, екологічної, та інших видів безпеки. Наприклад рівень окремих місць підвищеної криміногенності, матиме такі критерії оцінки: якість освітлення і стан території (облаштованість, доглянутість, ступінь зносу), оглядовість (у дворі, і з вікон будинків), архітектурні характеристики (ніші, непроглядувані місця), планувальна організація (відкриті чи закриті простори), характер вуличної мережі, наявні об'єкти громадського обслуговування, соціально-економічний склад населення, рівень соціальної згуртованості, тощо. У зв'язку з великою кількістю часткових показників є потреба їх відбору та об'єднання для зменшення розмірності задачі. Формування правильних критеріїв дозволить зібрати необхідні вихідні дані і ґрунтовніше підійти до аналізу існуючої ситуації.

2. Аналіз просторово-безпекових взаємодій та оцінки просторових ситуацій.

Дана робота також залежить від масштабу досліджуваної території. Для рівня міських районів (чи житлових масивів) необхідно провести: 1) аналіз злочинності; 2) збір та аналіз соціологічних даних, демографічний аналіз та аналіз соціально-економічного стану населення; 3) архітектурно-містобудівний аналіз; 4) комплексний причинно-наслідковий аналіз.

Аналіз злочинності починається з визначення місць підвищеної криміногенності, на основі отриманих даних від поліції, в ході робочих нарад з жителями та правоохоронцями. Отримана інформація має допомогти визначити, на які злочинах чи порушеннях потрібно звернути особливу увагу (переважаючі види, а також ті, що викликають особливу тривогу у мешканців, тощо), їх особливості (часові рамки та переважні умови скоєння, загальна характеристика порушників, тощо).

Збір та аналіз соціологічних даних, демографічний аналіз, аналіз соціально-економічного стану населення. Важливим чинником протидії злочинності є сформована і соціально свідома місцева громада. Тому особливу увагу потрібно звернути на рівень її згуртованості.

Збір та опрацювання даних щодо чисельності та житлових умов місцевого населення, його демографічного і соціально-економічного складу показують рівень

соціальної збалансованості громади (відношення осіб з низькими і високими доходами, відсоток безробітних, людей пенсійного віку, щільність населення та житловий фонд тощо), кількість злочинів на одну особу, що дає змогу визначити реальну безпечність середовища. Наприклад компактні території з високою щільністю населення можуть мати більшу загальну кількість злочинів порівняно з іншими, проте меншу кількість злочинів на одну особу. Території з малозабезпеченим населенням вразливіші до явищ злочинності. Таким чином комплексний підхід до підвищення безпеки середовища має включати зовнішні інвестиції у його розвиток, підвищення соціально-економічного стану населення (створення об'єктів прикладання праці, забезпечення хорошого транспортного сполучення з іншими частинами міста), підвищення статусу даної території тощо.

Архітектурно-містобудівний аналіз. Візьмемо для прикладу рівень окремих міських територій (див. табл. 1.5). Даний аналіз включає:

1. Картографічний аналіз: функціональне використання території (змішане, монофункціональне, тощо) визначення щільності забудови, просторової (розчленована, компактна, розосереджена форма) та структурної (взаємне розміщення різних типологічних об'єктів) моделі житлової забудови, поверховість, щільність вуличної мережі, транспортної доступності, розміщення відносно великих виробничих і озелених територій.

2. Натурні обстеження (освітленість територій, стан благоустрою, наявність просторових конфліктів, можливість орієнтації у просторі, розміщення різних громадських об'єктів, тощо). Доцільним є використання 3D підходу (designation+definition+design) для оцінки простору, що базується на основі трьох критеріїв: призначення, визначення і дизайн (архітектурно-просторова організація).

3. Об'ємно-просторовий та композиційний аналіз (співмасштабність простору, архітектурні особливості та взаємне розміщення будівель і споруд, особливості ландшафту, тощо).

Опрацювання інформації на основі отриманих даних та аналізів існуючої ситуації дозволить виділити середовищні проблеми і недоліки в архітектурно-

просторовій організації міської території, здійснити причинно-наслідковий аналіз та оцінку просторової ситуації.

Комплексний причинно-наслідковий аналіз. Аналітична частина методів полягає в оцінці просторових ситуацій і стану системи на певний момент часу, виявлення причинно-наслідкових зв'язків між характеристиками середовища та обґрунтування підходів до вирішення задач. В цій роботі пропонується здійснювати аналіз як за відомими (вітчизняними та зарубіжними методиками) так і оригінальними, які обмовленні особливостями просторової ситуації. Тут важливою є структуризація, тобто виділення основних частин системи та її зв'язків з оточенням. В нашому випадку пропонується як макроаналіз (об'єкт аналізується «ззовні», встановлюються загальні тенденції, показники та закономірності функціонування), так і мікроаналіз (вивчається внутрішня структура властивості і зв'язки між елементами, а також часткові показники функціонування містобудівних систем) Ступінь деталізації на макро і мікрорівнях залежить від просторової ситуації і поставлених задач, наявності проблем і конфліктів в системі.

В практиці доводиться зустрічатись із ситуаціями що пов'язані з конфліктами та дефектами в системі, причини яких не завжди очевидні. Для виявлення причин доцільно будувати причинно-наслідкові зв'язки («чому виникла дана ситуація?», «що викликала дана причина?»). Методи детермінованої логіки передбачають правила побудови причинно-наслідкових зв'язків. Тут важливо реалізувати принципи системності, тобто аналізувати усі характеристики просторової ситуації та їх взаємодії.

3. Конкретизація проектних задач та обґрунтування шляхів їх вирішення.

Зазначимо, що під задачею в даному випадку розуміється пошук (визначення) шляху досягнення мети через вибір раціональних методів і засобів відповідно до існуючих умов. Завдання, що формуються на основі виявлених проблем, встановлюються у кожному конкретному випадку повинні враховувати наявні ресурси (людські, трудові, фінансові, адміністративні). Систематизація проблем, а відтак і засобів їх вирішення має враховувати дане твердження. Тому автором

запропоновано розділяти виявлені негативні архітектурно-просторові чинники та завдання щодо їх усунення на два класи:

- архітектурно-планувальний (ресурсозатратний), розв'язок наявних чи потенційних проблем потребує затрат пов'язаних з переплануванням, реконструкцією території. Даний клас проблем чітко виділяється на загальноміському рівні, рівні окремих районів і масивів.

- адміністративно-архітектурний (економний), він орієнтований на можливості локальних громад, забудовників, місцевої влади, що приймають рішення і виділяють ресурси на належне облаштування простору (покращення заощення, санація і розчищення деревних насаджень, покращення інтенсивності використання території, тощо), покращення освітлення, обмеження доступу до території, захист об'єктів (встановлення огороження навколо стоянок, будівництво підземних гаражів).

Методи обґрунтування рішень можна розділити на *аналітичні та евристичні*. Аналітичні – передбачають синтез рішень з допомогою певних алгоритмів та моделі прийняття рішень. Множина моделей прийняття рішень включає: оптимізаційні моделі, лінійне програмування, динамічне програмування, багатокритеріальні та інші моделі. Методи вибору раціональних рішень є простішими від оптимізаційних і переважають в урбаністичній практиці. При цьому вибір раціонального рішення передбачає наявність варіантів (альтернатив), критеріїв і правил вибору. Евристичні методи базуються на досвіді і інтуїції, тут проявляється ефект «чорного ящика» коли невідомо як вхідна інформація перетворюється в рішення (на виході). В нашій проблемі доцільно широко використовувати методи колективних рішень і «розумового штурму», а також алгоритмізації евристичних методів, виявлення суперечностей та конфліктів в обґрунтуванні рішень та їх усунення. Таким чином використання аналітичних та евристичних методів обґрунтування проектних рішень дозволить уникнути нераціональних рішень і помилок.

Прогресивним може бути адаптований підхід досягнення мети – можливість зміни значень окремих факторів та проектних рішень на етапах реалізації залежно

від змін конкретної ситуації. Такий підхід передбачає гнучкі механізми з пристосуванням до невизначеності стану системи та зовнішніх умов.

4. Реалізація проектних рішень та оцінка ефективності здійснених заходів.

Міста функціонують в нестабільних умовах і перебувають під впливом ймовірнісних факторів. Тут виділяється невизначеність стану системи та невизначеність зовнішніх умов. Ці фактори мають суб'єктивну та об'єктивну природу. Суб'єктивні фактори (причини) невизначеності обумовленні сукупністю потреб людини та мінливістю умов. Об'єктивні пов'язані із соціально-економічними, політичними та технологічними трансформаціями (появою певних систем контролю за простором). Усунення (врахування) невизначеності ситуацій важливе як на рівні прийняття рішень так і їх реалізації і має важливе значення для розв'язання задач підвищення криміногенної безпеки міського середовища.

Якщо фактори є випадковими (стохастичними), то стохастичну невизначеність намагаються усунути шляхом заміни випадкових факторів на відомі, проте така заміна у нашому випадку не раціональна оскільки веде до надмірного спрощення задачі і може обумовлювати помилкові рішення. Проте в межах однорідних процесів (криміногенність) можливо вводити стохастичні обмеження при додаткових умовах, що забезпечують об'єктивний результат при заданій ймовірності.

Сформовані задачі та засоби їх вирішення повинні пройти обговорення з учасниками робочої групи (жителі, представники місцевих органів управління, правоохоронцями, урбаністами тощо) з метою остаточного узгодження усіх інтересів та з'ясування доцільності і можливості втілення запропонованих безпекових архітектурно-просторових заходів.

Розробка комплексу заходів є доцільною у складі містобудівної документації на територію, якщо у такій є потреба. Оскільки у законі України «Про регулювання містобудівної діяльності» та постанові Кабінету міністрів України «Про затвердження порядку проведення громадських слухань щодо врахування громадських інтересів під час розроблення проектів містобудівної документації на

місцевому рівні» нормовано етапи проходження та затвердження містобудівних проектів.

Після погодження та реалізації поставлених архітектурно-просторових заходів, за аналогією з екологічним аналізом, необхідно провести оцінку впливу містобудівних рішень на оточуюче середовище (ОВОС – оцінка впливу на оточуюче середовище). Даний аналіз слід провести в кілька етапів з інтервалом в один рік, починаючи після першого року закінчення терміну реалізації проекту. ОВОС має включати: аналіз виконання усіх передбачених проектом заходів; опитування жителів чи покращилося їхнє відчуття захищеності; підрахунок реальної кількості злочинів та їх кількості на одну особу (що проживає на даній території), порівняння допроектних та після проектних результатів дослідження.

Висновки до 2 розділу

1. Висвітлені загальнонаукові методи дослідження: теоретичні, емпіричні, теоретико-емпіричні. Проаналізовано використані в роботі соціологічні й кримінологічні методи; розглянуті закордонні методики аналізу «вуличної» злочинності в міському середовищі: SARA model (пошук криміногенних місць – аналіз – розробка та імплементація змін – їх оцінка); CECAD (збір інформації – оцінювання – опрацювання – аналіз – поширення і обмін результатами); використання «3D підходу» (оцінка територій за трьома взаємопов'язаними критеріями: призначення – визначення – дизайн).

2. Розглянуто архітектурно-містобудівні методи й методики дослідження: графічний, графо-аналітичний, картографування, натурні обстеження, методи композиційного й містобудівного аналізу. Використано також методики аналізу стану містобудівної системи: районування території міста за інтенсивністю зв'язків, визначення середньої віддаленості міських територій та населення щодо міського центру, функціональне зонування території житлового району, пофакторний аналіз і комплексна оцінка території та забудови.

5. На основі розглянутих методів і методик обґрунтовано чотири *етапи дисертаційного дослідження*: I) визначення суті та поняття кримінологічної безпеки міського середовища, систематизація наукових та практичних матеріалів з

архітектури, планування, соціології та кримінології, що мають відношення до проблеми «вуличної» злочинності; II) обґрунтування дієвості архітектурно-просторових принципів та положень підвищення кримінологічної безпеки міського середовища; III) дослідження зв'язку між архітектурно-просторовою організацією міського середовища та кримінологічною безпекою на чотирьох рівнях: загальноміському, адміністративних районів міста, локальних територіальних громад і місць; IV) формування методів та засобів архітектурно-просторової організації криміногенно безпечного міського середовища.

6. З урахуванням вимог комплексного підходу, відповідно до загальнонаукових та архітектурно-містобудівних методів, а також методів суміжних наук, обґрунтовано архітектурну *методику аналізу криміногенності в міському середовищі*, формування проектних рішень, що складається з чотирьох етапів:

I *теоретичне осмислення та обґрунтування критеріїв оцінки середовища* (постановка мети, аналіз джерел щодо визначеної проблеми, обґрунтування критеріїв оцінки середовища);

II *аналіз просторово-безпекових взаємодій та оцінки просторових ситуацій* (аналіз злочинності, соціологічний аналіз, архітектурно-містобудівний, комплексний причинно-наслідковий аналіз);

III *конкретизація проектних задач та обґрунтування шляхів їх вирішення* (формування проектних задач відповідно до наявних ресурсів, використання аналітичних і евристичних методів обґрунтування рішень, забезпечення адаптивності проектних пропозицій);

IV *реалізація просторових рішень та оцінка їх ефективності* (обговорення й узгодження проектних пропозицій зі спеціалістами й мешканцями, поетапна оцінка ефективності рішень реалізованого проекту).

РОЗДІЛ 3. ПЕРЕДУМОВИ ТА ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕЧНОГО МІСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА

3.1. Історичні передумови формування безпечного міського середовища і зв'язок між історичними та сучасними принципами його архітектурно-просторової організації

У розділі розглянуто засоби й методи створення безпечного міського середовища в історичному аспекті, що мали великий вплив на просторовий розвиток міст і на формування містобудівельних концепцій, що використовувалися згодом при створенні нових поселень (Главацький, 2016а, с.65-80).

Історичні передумови формування безпечного середовища. Архітектура з'явилася у зв'язку із прагненням суспільства до задоволення першочергових соціальних, біологічних, економічних, психологічних та етнічних потреб, тому вона є породженням і відображенням суспільного буття і свідомості. Історично першими потребами людини й первісного суспільства були потреби в укритті від несприятливих атмосферних впливів, звірів і ворогів. Потім коло потреб, що задовольняються архітектурою і плануванням, постійно відповідно до зміни умов буття і свідомості як тісно взаємопов'язаних матеріальної й духовної сторін життя людей.

Ще в первісні часи люди почали змінювати простір, підлаштовуючи його для своїх потреб. Хто тимчасово оселявся на певній території, намагався за допомогою предметів і знаків відмежувати її від інших. Люди розчищали прилеглу територію, її периметр огороджували камінням, ставили фігури, малювали чи вирізьблювали різні символи. На думку Р. Шнайдера та Т. Кічена (Schneider & Kitchen, 2002), головним завданням такої просторової поведінки було намагання відлякувати звірів, вселяти страх чужинцям, показати межі свого володіння, контроль над ним і при потребі їх захист. Подібним чином сучасні люди відчувають необхідність у виділенні приватного чи напівприватного (групового) просторів. Важливо відзначити, що природа територіальної поведінки людини мало змінилася за відомі

нам для аналізу 5000 років і залишається потужним фактором поведінкового контролю.

Аналіз історичних джерел засвідчує, що перші поселення з'явилися в пізньому палеоліті, приблизно 15 тис. років тому. Епоха мезоліту (10 тис. років до н.е.) налічує сотні поселень. Тоді ж з'явилися фортеці у вигляді укріплених пагорбів (Кашкина, 2005). Слово «город» (чи «городище»), яке знаходимо в стародруках часів Київської Русі, походить від слова «городити», «огороджувати», тобто огорожена укріплена місцевість (Кучерявий, 2001). Розкопки в долині річки Йордан відкрили найдавніше поселення, відоме ще з Біблії – місто Єрихон (суч. Тель ес-Султан, утворене близько 10 тис. років тому). Археологи з'ясували, що поселення було обнесено ровом, потужним кам'яним муром (висотою до 8 м) і вежами, які мали оборонний характер.

Будівництво стін було необхідністю в давні часи через реальні загрози нападів і військових вторгнень. Стіни стали одним із найефективніших засобів оборони в нестабільних регіонах (додаток В.1) і протягом історії зазнавали змін разом із розвитком воєнної справи й технологій (Бунин и др., 1945; Кодін та Панов, 2007; Искржицкий, 1985)

Вагомим елементом зовнішніх захисних споруд були міські ворота. Традиційно вони виконували контролюючу функцію над потоками людей, транспорту, товарів і тварин. Додаткові входи/виходи з території міста робити було заборонено. Зазвичай брами охоронялися і їх часто зачиняли на ніч. У разі потреби як вхід могла служити розташована збоку хвіртка чи прохід, який у часи стародавнього Єрусалиму називався «голчине вушко» (рис. 3.1) («Вушко голки», 2016). З метою контролю крізь нього могла пройти, лише зігнувшись, одна людина.

Міські брами були найважливішим місцем захисту міста. Якщо їх захоплював ворог, то шанси втримати місто значно зменшувалися. Щоб цього не допустити, брами вони надійно укріплювалися й захищалися ще на підступах. Перед воротами знаходилася «сліпа пляма», тому по боках додавалися вежі чи робилися виступи. Головні міські брами мали велику кількість захисних механізмів, щоб суттєво

ускладнити прямий напад (рис. 3.2; 3.3) (Тимофієнко, 2006; Schneider & Kitchen, 2002).

Рис. 3.1. Прохід крізь міський мур при головній брамі в Єрусалимі (зліва)

Рис. 3.2 і 3.3. Золоті ворота в Києві (посередині фрагмент картини)

На основі аналізу історичних джерел, беручи до уваги роботу Ю. Плюсіна (1990), можна вказати також на семантичну та культурну роль в'їзних воріт. Вони встановлювалися з певним архітектурно-естетичним замислом, символізуючи могутність правителя, держави, її релігію, культурні традиції та історію. Через ворота проходили делегації, прибували послы та відправляли на війну воїнів. Прикладом цього є Золоті ворота в м. Києві (рис. 3.2; 3.3) (Тимофієнко, 2006), що були найважливішим в'їздом у місто. В архітектурному плані вони мали вигляд бойової башти із глибоким проїздом та надбрамною церквою. Згідно із свідченням істориків, на фасаді була фреска Богоматері. У цілому ворота були своєрідною візитівкою міста, вказували, хто є його «господарем», який статус і культурний розвиток мешканців (Коваленко, 2001).

Окрім зовнішніх фортифікаційних споруд вагомим містоутворюючим елементом виступали фортеці. Середньоазіатські міста в VII-VIII ст. склалися із цілком сформованих і визначених частин: цитаделі – «диза» і «шахрістана» (основної частина міста) (Кодін та Панов, 2007). Диз мав те саме значення й відігравав ту саму функцію, що акрополі в Стародавній Греції або дитинці в давньоруських містах. Диз зміцнювався і виділявся в самостійну частину міста, з тим щоб його можна було захищати навіть у разі падіння шахрістана. Для диза вибирали найвище місце, звідки добре проглядалася навколишня цінною його

спорудою була вежа «кешк» (додаток В.2). Підносячись над цитаделлю, вона служила оглядовим і командним пунктом при обороні міста, місцем, де зберігали запаси (Бунин и др., 1945).

У Європі до VIII-IX ст. н. е. містоутворюючими елементами часто виступали оборонні монастирі й феодальні замки, які з метою кращої оглядовості та захищеності розташовувалися на високих пагорбах, або скелях з плоскою вершиною (Кучерявий, 2001). Подібно до «кешка», головною і найвищою спорудою був «донжон» (додаток В.3) (Тимофієнко, 2006).

Часто перед палацами, замками чи фортецями влаштовували еспланади (Площа Інвалідів, Париж (додаток В.4); площа перед Единбурзьким замком (додаток В.5), Красна площа, Москва) – широкі та відкриті ділянки простору, які залишали відкритими, що суттєво зменшувало можливість військам нападника непомітно наблизитися до фортеці й заховатися від обстрілу (Саваренская, 1984). Згодом еспланади почали використовуватися як міські площі, місця для прогулянок, масових гулянь, парадів тощо.

У цілому складні інженерні роботи (вали, рови, розвідні мости, опускні решітки), комплекс оборонних споруд (система міських чи фортечних мурів, вежі) міста чи фортеці, окрім суто оборонної функції, мали превентивний характер. Противнику важко було наважитись на штурм, тому що боялися зазнати важких втрат. Швидкість штурму неминуче спадала, оскільки нападникам доводилося долати ряд складних перешкод, що давало протилежній стороні час для підготовки. На даних аспектах особливо наголошували Р. Шнайдер і Т. Кічен (Schneider & Kitchen, 2002), пов'язуючи їх з сучасними принципами запобігання злочинності.

Захист міста від зовнішнього ворога був надзвичайно важливим, але небезпеку складали також і внутрішні загрози щодо дотримання соціальної стабільності, належного санітарного стану, якості життя і побутових умов. При зростанні внутрішньої загрози наслідки могли бути не менш негативними, ніж у випадку зовнішньої агресії.

Задля підтримки соціальної стабільності й порядку, впродовж віків було затрачено чимало людських зусиль, що також відобразилося на плануванні

поселень. Загальні принципи формування просторової моделі міст середньовічної Європи, Київської Русі, Середнього Сходу між собою схожі. Міста могли мати декілька рубежів оборонних стін, де зовнішні позначали загальну межу територій, внутрішні – окремих районів, що відрізнялися за функцією і статусом. Такий поділ дозволяв краще контролювати кожен територію, доступ до неї, слідкувати за дотриманням порядку.

Слід зазначити, що подібна ситуація існувала і в часи Стародавньої Греції, і Рима. Бідняки і переселенці не могли жити поряд із заможними мешканцями. Звичайно, таке скупчення малозабезпечених верств населення створювало внутрішньо міські анклави, де назрівало невдоволення. Щоб уникнути подібних настроїв, а також щоб заручитися підтримкою даної верстви населення, у містах Греції і Рима будувалися різні громадські об'єкти (театри, амфітеатри, цирки, терми), де зменшувалася різниця між заможними і бідними (додаток В.6). Підтвердженням цього є період максимального рівня розвитку Рима за імператора Костянтина, коли місто вражало великою кількістю громадських об'єктів (Саваренская, 1984). Диверсифікація громадського життя, задоволення культурних потреб людини сприяли у вирішенні як внутрішніх так і зовнішніх проблем.

У середньоазіатських містах склався звичай розділяти населення за національною й майновою ознаками, що знайшов своє відображення в плануванні шахрістана, де території, розділені головними дорогами, могли належати певній групі населення. Зазвичай, це були осілі племена кочівників, які нерідко були налаштовані вороже один до одного. Вони прагнули зберегти свої порядки, етнічну самобутність, тому часто споруджували замкнуті стіни навколо своїх кварталів. Подібне розділення зберігалось в середньоазіатських містах до кінця XVIII ст. У Ташкенті, наприклад, ворожнеча між чотирма основними частинами міста доходила до відкритих зіткнень біля центрального базару. Внутрішні стіни, що розділяли місто на окремі частини, також зберігалися для підтримки внутрішнього порядку (Бунин и др., 1945).

Слід зазначити, що велике значення мав благоустрій території, який впливав на комфортність, фізичний та психологічний стан людини, а отже, на рівень її

агресивності. Не дивно, що в містах стародавнього Єгипту й Межиріччя вздовж головних церемоніальних чи торгових вулиць висаджувалися дерева (Кучерявий, 2001; Безлюбченко, Завацький та Черносова, 2013).

Дотримання належного санітарного стану – теж критично важливий фактор безпеки. З історії відомо, що великі міста стародавнього світу (Межиріччя, Єгипту, Греції та Римської Імперії) об'єднувала велика увага до благоустрою території (мощення вулиць, проведення водопроводу й каналізації) (Чайка, 1988). Досить вдалою була планувальна схема типового грецького будинку, який відрізнявся високим для того часу рівнем комфорту (43). Міста Римської імперії не поступалися багатьом сучасним містам у комфорті, красі й санітарному стані. Н. Поляков (1946), В. Кучерявий (2001), В. Чайка (1988) стверджують, що за рівнем комунального обслуговування заможні райони Рима були на рівні міст ХХ століття.

Епоха раннього середньовіччя (VI-IX ст.), яка почалася після падіння Римської імперії, відрізнялася і була періодом глибокого занепаду європейського містобудування. Вулиці перетворилися у відкриту каналізацію через відсутність централізованих інженерних систем. Очищення від сміття і бруду майже не проводилося, оскільки вулиці не були заощені. Головні вулиці та площі Флоренції, Болоньї, Верони, Падуї і Пізи укладені бруківкою лише в середині XIII ст. (Бунин и др., 1945). Відсутність у середньовічних містах каналізації привела до забруднення води фекаліями. Неглибокі колодязі перетворювалися у джерела інфекційних захворювань; міста вражали епідемії. Як зазначає і В. Чайка (1988), проблеми із санітарією та пожежною безпекою змусили владу й архітекторів внести в містобудування елементи плановості і провести великі роботи із реконструкції та благоустрою міського простору (Саваренская, 1984). Король Франції Людовик XIV (1643-1715pp.) розпочав програму з ревіталізації Парижа. Він заклав широкі бульвари і озеленені території. Проте згодом естетичний стан простору був зіпсований численними актами вандалізму. Король розгорнув широку діяльність з підвищення контролю за територією. У 1700-1701 рр. було встановлено майже 7000 вуличних ліхтарів. Та це не єдиний приклад в історії Парижа, коли архітектурно-

просторовими засобами намагалися забезпечити контроль над девіантною небажаною поведінкою мешканців міст (Crowe, 2013).

Революція 1848 р. у Франції показала буржуазії, яку небезпеку для неї несе подальше існування в центрі Парижа вузьких і кривих вулиць, вміло використаних пролетаріатом під час повстання (Schneider & Kitchen, 2002). У пошуках виходу з цього становища префектом Парижа Османом була проведена реконструкція його центральної частини, зокрема 165 км вулиць, 48 км бульварів. Крім містобудівних причин, як вважають історики, така реконструкція була зумовлена ще й соціальними цілями – створити прямі напрями для атак кавалерії й артилерійського вогню з метою ефективної боротьби з революційними виступами робочого класу. Планувальна структура центру Парижа, сформована таким чином понад століття тому, зберігається і донині (додаток В.7) (Искржицкий, 1985).

Багато із вказаних засобів підвищення безпеки уже втратили свою актуальність. Причинами цього можуть бути культурний, науково-технічний розвиток суспільства і поява нових загроз для життя міських жителів. Актуальною в наш час є проблема «вуличної» злочинності, для зменшення якої розроблені архітектурно-просторові заходи та методи, які подібні до тих, що використовувалися для захисту від нападу зовнішніх ворогів та уникнення соціальних конфліктів всередині міської спільноти.

Зв'язок між історичними засобами створення безпечного середовища й сучасними принципами запобігання злочинності. При аналізі історичних методів та засобів створення безпечного середовища можна виділити спільні для багатьох цивілізацій принципи та поділити їх на зовнішні та внутрішні (Главацький, 2016а, 65-80).

До зовнішніх належать:

- огороження території (стіни навколо поселень);
- контроль за входом/виходом (міські брами);
- оглядовість (головні вежі);
- акцентування входу (міські брами);
- образ неприступності, монументальність форм і посилення захисту (комплекс планувальних та інженерно-технічних засобів).

До внутрішніх:

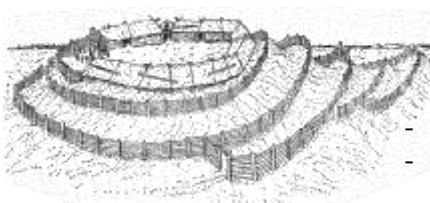
- розмежування території (стіни в середині поселення);
- створення громадських просторів;
- підвищення якості умов життя, інженерне забезпечення, санітарний стан і благоустрій.

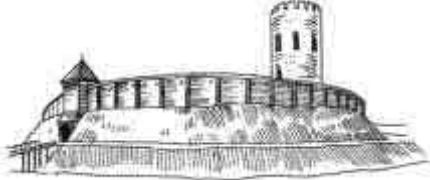

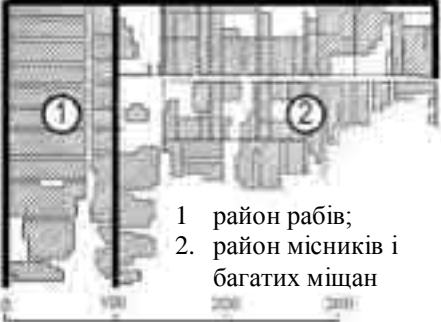
Більшість цих принципів актуальна й сьогодні й закладена в сучасних стратегіях створення безпечного міського середовища, зокрема у сфері запобігання злочинності. Тому головними сучасними архітектурно-просторовими принципами є: підсилення територіальності, підтримка формального і неформального контролю та покращення оглядовості, контроль доступу, додатковий захист об'єкта, створення належного зовнішнього вигляду, підтримка «вуличної» активності.

Порівняльний аналіз історичних принципів створення безпечного міського середовища й сучасних архітектурно-просторових принципів запобігання «вуличній» злочинності показує, що між ними існує зв'язок. Принципи, якими керувалися колись для захисту від диких звірів, нападів ворога, придушення міських заколотів у сьогоднішніх міських умовах трансформувалися для вирішення завдань із запобігання злочинним посяганням на здоров'я людини та її власність (табл. 3.1). Незважаючи на зміну об'єктів небезпеки, підходи до них залишилися однаковими, а сучасні принципи запобігання злочинності чітко пов'язані з історією створення безпечного міського середовища, є їх продовженням та адаптацією в сучасному етапі цивілізаційного розвитку (Главацький, 2016а, 65-80).

Таблиця 3.1

Порівняльний аналіз історичних та сучасних засобів підвищення безпеки міського середовища (за: автор)

Історичні принципи		Сучасні принципи	
ЗОВНІШНЯ БЕЗПЕКА			
Огородження території		<u>Стіни навколо поселень</u> <ul style="list-style-type: none"> - Закріплювали територію за певною громадою. - Визначали межі користування.	Територіальність

Контроль за входом/виходом		<p><u>Міські брами (ворота)</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - При кожній брамі була охорона, що контролювала потік людей і товарів. - У разі необхідності брами зачинялися, вхід і вихід був обмежений. - Створення визначеної кількості входів і виходів на територію поселення. 	Контроль доступу
Хороша оглядовість		<p><u>Головні вежі</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Створювали сприятливі умови для контролю за прилеглою територією. - Допомогали здалека помітити ворога. - Були командним пунктом. 	Соціальний контроль
Акцентування входу		<p><u>Міські брами (ворота)</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Акцентування входу як символу переходу на іншу територію. - Вхід як символ культурно-цивілізаційного розвитку місцевої громади. - Інформаційно-психологічний вплив на приїжджих. 	Територіальність, персоналізація
Вигляд неприступності, посилення захисту		<p><u>Комплекс планувальних, інженерно-технічних засобів:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Змусити ворога відмовитися від нападу. - Змусити ворога понести важкі втрати і відступити. - Сповільнити атаку ворога, виграти час для підготовки до оборони. 	Захист об'єкта
ВНУТРІШНЯ БЕЗПЕКА			
Розмежування території	 <p>1 район рабів; 2. район місників і багатих міщан</p>	<p><u>Стіни в середині поселення</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Розмежування з метою створення багаторівневої системи безпеки. - Розмежування за положенням у суспільній ієрархії. - Розмежування з метою контролю території. - Розмежування з метою забезпечити безпеку етнічних кварталів. 	Територіальність, контроль доступу

Створення громадських просторів		<p><u>Громадські простори</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Велика кількість загальнодоступних громадських об'єктів. - Різноманітність функцій. - Створення умов для активного громадського життя, дозвілля. 	Підтримка «вуличної» активності
Підвищення якості життя		<p><u>Санітарний стан і благоустрій:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Наявність системи водопостачання та каналізації. - Громадські терми. - Мощення вулиць. - Створення комфортного міського середовища (висадження дерев, критих проходів). - Підтримання чистоти. 	Зовнішній вигляд

3.2. Соціальні передумови та просторовий фактор кримінологічної безпеки міського середовища

Існує низка соціальних процесів, які в залежності від архітектурно-просторових факторів можуть зменшувати рівень злочинності. Закордонними теоретиками і практиками з урбаністики та архітектури були виділені найбільш дієві фактори зменшення рівня злочинності: соціальний контроль, «вулична» активність та співробітництво, територіальність і персоналізація.

Соціальний контроль у міському середовищі. Починаючи з другої половини XIX ст., соціологи почали вивчати питання соціального контролю в міському середовищі, рівень та вплив його на суспільство. З середини XX ст., із зростанням рівня злочинності в містах, урбаністи і кримінологи дослідили, що соціальний контроль може бути засобом запобігання асоціальним явищам; його стали розглядати у залежності від архітектурно-планувальних параметрів міського середовища.

У міських умовах для здійснення соціального контролю важливою є хороша оглядовість території, а також забезпечення оптимальної соціальної дистанції з метою вчасного реагування на девіантну поведінку чи іншу загрозу. О. Крашенінніков (Крашенинников, 1988) у своїй роботі зазначає, що соціальний контроль можливий при дотриманні соціальної дистанції в межах від 10 до 100 м,

наводить велику кількість проміжних значень за яких можливий різний просторовий контакт (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Діапазон візуального контакту, при якому можливе здійснення соціального контролю (Крашенинников, 1988)

Величина дистанції	Характеристика дистанції
12-14	Можна визначати портретну схожість, риси і вираз обличчя
14-15	Максимальні розміри затишних міських просторів
22-24	Можна впізнати людину за характерними рисами обличчя
30-50	Ширина активно використовуваної зони навколо пішохідної дороги
50-70	Можна почути крик в умовах міського шуму
50-70	Гранична дистанція соціального контролю в місті
100-120	Можна адекватно інтерпретувати дії інших людей
130-140	Простір здається гіпертрофованим

Оглядовість території залежить від її освітленості у темну пору доби і можливості візуального контакту з об'єктами навколишнього середовища. Невпорядковане озеленення і погана освітленість уздовж вулиць, алей, при входах у будинки створюють можливості для засідки й підвищують відчуття страху у звичайних громадян. До негативних наслідків може призвести й велика викривленість шляху, а також його погана оглядовість на поворотах чи примиканнях. Правильно запроектоване вуличне освітлення разом з упорядкованим озелененням та плануванням можуть допомогти уникнути цих проблем, забезпечивши кращу оглядовість території (Jeffery, 1971, Главацький, 2014a).

О. Крашенинников (Крашенинников, 1988) вказує на різну інтенсивність соціального контролю в залежності від місця і людей, які там перебувають. Наприклад, нагляд, здійснюваний мешканцями, які беруть активну участь у дотриманні порядку в домі та на прилеглий території, набагато більший, ніж у ситуації з малолюдним сквером. Це так званий постійний персональний контроль. У ситуації, коли контроль здійснюється групою людей (пасажери на зупинці

автобуса), встановлюється публічний контроль, який теж може бути постійним (на людних місцях вулиці) і тимчасовим (там, де люди з'являються зрідка).

Вищеописані типи соціального контролю знаходять підтвердження у роботі Ю. Плюсніна (Плюснин, 1990), який виділяє три основні типи територій:

- первинні території – це місця виключного володіння або використання. Вони чітко ідентифікуються з конкретними людьми або групами, постійно контролюються ними і є осередком повсякденного життя.

- вторинні території менш закриті, менше контролюються й використовуються. Приклади вторинних територій для індивідів – це постійні місця в клубах, кафе або барах, розташованих у «своєї» частині міста, територія на вулиці для відпочинку, яка найближчими сусідами розглядається як виключно їх володіння.

- третинні території – місця тимчасового володіння, такі, наприклад, як лавка у парку, телефонна будка, місце в кінотеатрі, зайняті людиною в даний момент. Такі території недостатньо контролюються, і спроби їх зайняти іншими людьми не викликають чітко вираженої ворожості з боку тимчасового власника.

У роботі О. Крашеніннікова (Крашенинников, 1988) виділені наступні джерела соціального контролю:

- території, що проглядаються з вікон житлових будинків чи поруч з під'їздами (постійний персональний контроль мешканців);

- відкриті ігрові майданчики, галявини масового відвідування (тимчасовий персональний контроль людей, які там знаходяться);

- маршрути інтенсивного пішохідного руху (тимчасовий контроль перехожих);

- місця перетину пішохідних комунікацій, територія поруч з об'єктами масового відвідування (постійний публічний контроль перехожих, відвідувачів, працівників та власників закладів).

За О. Крашенінніковим, «архітектурне проектування – це завжди розробка сценаріїв поведінки людей. Розміри, кордони, орієнтація закритих і відкритих просторів спрямовані на підтримку певних поведінкових стереотипів» (Крашенинников, 1988, с.23). Тому для проектанта дуже важливо передбачити й запланувати не тільки основні, але й супутні види діяльності та поведінки людей.

Д. Джекобс (Jacobs, 1961) та О. Ньюман (Newman, 1973) одні з перших ставили соціальний контроль у залежність від архітектурно-планувальних характеристик простору. На їхню думку, фізичні параметри й характеристики простору можуть створювати сприятливе середовище для протиправних дій, і навпаки. О. Крашенінников умовою здійснення контролю вбачає «можливість побачити, почути, особисто втрутитися в події, що відбуваються» (Крашенінников, 1988, с.41). А. Колмен (Colquhoun, 2003) вказувала, що ефективність соціального контролю залежить від правильної орієнтації вікон і розміщення будинків, а також від можливості безперешкодного огляду прибудинкової території.

Правильне освітлення покращує оглядовість території, що у свою чергу, дозволяє перехожим виявити небезпеку і вчасно відреагувати на неї. Освітлення є важливою умовою створення безпечних маршрутів, де світлові плями від ліхтарів повинні накладатися, формуючи безперервну світлову полосу. Місця скупчення людей (зупинки, площі, сквери) рекомендується робити більш освітленими (Jeffery, 1971).

Проте наявність джерел соціального контролю й висока концентрація людей не гарантує намагання з боку оточуючих попередити негативні прояви поведінки. З загальної соціології відомо, що для здійснення соціального контролю необхідний певний рівень кооперації й солідарності. Він не може проводитися у групі, у якій люди діють окремо, – потрібна солідарність, ідентифікація кожного її члена з усім колективом. У міському середовищі велику роль у даному випадку відіграє сама психологічна налаштованість і спроможність людей свідомо чи несвідомо брати участь у процесі соціального контролю (Дворецька, 2002). Індивіди або малі групи набагато легше можуть здійснювати реальний нагляд над територією якщо її розміри як у присадибної ділянки. Навпаки, великі містобудівні форми автоматично потребують формального соціального контролю. К. Линч вважає, що перед проектантами стоїть важлива задача реорганізувати середовище так, щоб відкрити можливості для місцевого самоуправління (Линч, 1986).

Вулична активність, співробітництво. Існує проблема, як спонукати людей брати участь у процесі соціального контролю. На думку Д. Джекобс (Jacobs, 1961),

цей процес має бути невимушеним; він частіше проявляється саме в тих місцях, де люди користуються вулицями добровільно, отримують від цього задоволення і в нормальних ситуаціях навіть не усвідомлюють, що здійснюють нагляд.

Проекти з реконструкції міських територій можуть порушити сформовані соціальні зв'язки, наприклад у випадку «байдужих» схем міської реконструкції, або, навпаки, прийняті рішення можуть сприяти «збагаченню» і подальшому розвитку соціальних відносин у громаді. (Бартон и Цуру, 2004). За Г. Шафтом (Shaftoe, 2008) створення більш «гостинних, дружніх» просторів допомагатиме кращому соціальному контролю, а відтак і безпеці. У протистоянні девіантній поведінці людині важливо відчувати довіру до когось, яка, у свою чергу, формується з різноманітних постійних контактів на вулиці, у дворі, при вході в будинки. О. Крашенінніков (Крашенинников, 1988) наголошує, що «в результаті взаємодії відносини між людьми встановлюються і підтримуються через певним чином організоване фізичне середовище.

У громадських просторах Д. Джекобс (Jacobs, 1961) рекомендує забезпечити високу інтенсивність використання вулиці людьми шляхом насичення їх різними функціями та об'єктами громадського обслуговування, частина з яких має працювати цілодобово, реалізуючи таким чином концепцію 24-годинного міста.

За певних умов функціональне різноманіття й вулична активність можуть мати негативний вплив. Дослідження в Бостоні показали, що половина «важких» підлітків була жителями одного району, де багато орендованих будинків і квартир, які розташовані близько барів і дешевих закладів розваг, місць постійних збіговиськ вуличних банд. Однак при дотриманні певних правил (адміністративних, культури обслуговування, чистоти) магазини, бари, ресторани, салони краси, спортивні клуби тощо, які працюють у різному режимі, сприяють безпеці перебування на вулиці.

Ян Гел (Jan Gehl on the Global Need for Liveable Cities, 2015) позитивно оцінив програму розвитку м. Копенгагена «Метрополіс для людей». Ця стратегія спрямована на створення якісних громадських просторів, які приваблювали б людей, оскільки це важливо з погляду безпеки, соціальної згуртованості й демократичності. Куратори програми вважають, що люди не повинні весь вільний

час проводити вдома. Потрібно вести соціальний спосіб життя не тільки в інтернеті, а й на «вулицях» міста.

Територіальність і персоналізація. Великий вплив на готовність людини захищати свою територію впливають територіальність і персоналізація. Е. Холл ввів термін «територіальність» як частину проксемної поведінки людини, що полягає у закріпленні за індивідом певного простору, що виникає як проекція персонального простору на реальну ділянку місцевості. Механізм перетворення загальної («нічийної») ділянки в індивідуальну є персоналізація. Персоналізований простір, що оточує людей, впливає на їх соціальну поведінку, встановлюючи норми міжособистісної взаємодії» (Hall, 1966).

Територіальність полягає у встановленні меж та норм допустимої поведінки на певній території між її «легітимними власниками» (напр. жителі двору) і сторонніми особами (випадкові відвідувачі), що проявляється у розмежуванні території на приватну, групову і громадську фізичними та символічними межами. Територіальна поведінка включає персоналізацію, тобто створення місця чи певного об'єкта, які «проголошують» контроль і права власності на територію за певною людиною чи групою. Якщо основна функція територіальності – це контроль середовища і досягнення певного рівня організації соціальних взаємодій, то його персоналізація виступає в якості «проекції» особистості на територію, за допомогою чого досягається впевненість і захищеність, часова і соціальна пов'язаність. За М. Хейдметсом (Плюснин, 1990), при територіальності середовище є об'єктом контролю, при персоналізації воно виступає як субстрат, на якому матеріалізується індивідуальність людини.

Персоналізація середовища здійснюється через експозицію у ньому певних об'єктів, пов'язаних із конкретною людиною, групою чи спільнотою, або перетворення самого середовища через його реорганізацію і зміну вигляду. Персоналізація середовища дозволяє людині визначити себе і свою індивідуальність шляхом організації простору та перетворення території (Плюснин, 1990). Неможливість персоналізувати середовище веде до появи почуття його чужорідності і, як наслідок, до почуття відчуженості та незахищеності (Hall, 1966).

Проте навіть без посереднього впливу на середовище людина може відчувати до нього прив'язаність. На думку К. Лінча (Лінч, 1982), ми відчуваємо задоволення від предметно визначених, пізнаваних місць і пов'язуємо з ними свої почуття. Що у випадку сусідської спільноти на певній території веде до явища самоідентифікації, забезпечуючи ефективну діяльність і співробітництво між жителями, і служить джерелом відчуття захищеності і відповідальності за територію.

Отже, вулична активність, явища територіальності та персоналізації стимулюють здійснення соціального контролю в міському середовищі і можуть підвищувати кримінологічну безпеку (рис. 3.4). Дані фактори залежать від характеристик міського середовища та рівня згуртованості місцевої громади.

Рис. 3.4. Соціально-просторова модель запобігання злочинності (за: автор)

Визначення ефективності соціального контролю. Змішане використання території та освітленість території, безперешкодне спостереження з вікон будинків можуть впливати рівень соціального контролю у середовищі та його безпечність (Subbaiyan & Taderalli, 2012, pp. 213-225). Для перевірки даних результатів було проведено власне дослідження ефективності соціального контролю у 2014 р. на дванадцяти вулицях м. Львова, що відзначені англійськими буквами від А до L, як показано на рис. 3.5 (Главацький, 2015с, с.90-102). Вони поділялися на категорії

відповідно до різного рівня функціонального різноманіття, освітленості в темну пору доби й можливості спостереження з вікон прилеглих будинків:

- кожна вулиця ділиться на три категорії за функціональним різноманіттям: великим, середнім та низьким. В основі даної класифікації лежить аналіз закладів громадського обслуговування на фрагменті вулиці довжиною 150 м, відповідно до кількості цих закладів, їх відвідуваності, виду, масштабу та віддаленості від пішохідної частини;

- оцінка освітленості фрагментів вулиць здійснювалася на основі суб'єктивного визначення рівномірності освітленості, достатньої інтенсивності, відсутності темних місць. На основі аналізу вулиці поділялися на добре і погано освітлені;

- можливості спостереження з прилеглих будинків визначалися як підконтрольні та непідконтрольні. Даний критерій ґрунтується на наявності безперешкодного візуального контакту з вулицею, кількістю та віддаленістю вікон від неї, присутністю постійних жителів, які можуть здійснювати спостереження.

На основі критеріїв, що бралися для аналізу, а також відповідно до розробленої класифікації обрані вулиці було поділено на 5 груп, що відображено в таблиці 3.3.

Опитування громадян, що проходило в межах визначених вулиць, полягало у визначенні їхньої стурбованості питаннями персональної безпеки в темну пору доби на даному фрагменті вулиці. Львів'яни повинні були висловити свої враження за п'ятибальною шкалою (від абсолютно спокійного до вкрай напруженого). Наступним завданням було оцінити вплив наведених критеріїв на безпечність простору за школою: впливає позитивно, ніяк не впливає, впливає негативно. Опитування проводилося з 21:30 до 22:30 у першій половині травня 2015 року. Дослідженням було охоплено 240 городян, по 20 з кожної вулиці. З них – 112 жінок, 128 чоловіків; 25 людей старші 60 років, 102 – від 30-60 і 113 – до 30 років. Отримані результати наведені в таблиці 3.4.

Групування вулиць відповідно до зазначених критеріїв міського простору

Функціональне різноманіття	Хороше освітлення		Погане освітлення	
	Підконтрольні	Непідконтрольні	Підконтрольні	Непідконтрольні
Високе	B, F,	-	-	-
Середнє	E, I, G	A	D	C, J
Низьке	-	K		L, H

Таблиця 3.4

Результати опитування громадян щодо їхньої персональної безпеки

Оцінка	1	2	3	4	5
вулиці	B, F	E, I, A,	D, L	C, K, J, H	

Результати, отримані при співставленні даних щодо рівня соціального контролю на фрагментах вулиць і проведеного опитування (табл. 3.5, рис. 3.5), свідчать, що люди почувають себе безпечніше на вулицях, які мають вищий рівень соціального контролю. На тих, де він низький, вони почуваються невпевнено й некомфортно.

Таблиця 3.5

Порівняльна характеристика рівня соціального контролю і відчуття безпеки

Соціальний контроль	Вулиці	Рівень персональної безпеки
Дуже хороший	B, F	Абсолютно безпечно
	G,	Безпечно
Хороший	E, A, I	Безпечно
Середній	D	Нейтрально
	K	Небезпечно
Поганий	L	Нейтрально
	J, C	Небезпечно
Дуже поганий	H	Небезпечно

Слід зазначити, що згідно з проведеним нами дослідженням соціальний контроль залежить від архітектурно-планувальної характеристики середовища та рівня його благоустрою. Більшість опитуваних (80%) позитивно оцінювала вплив належного рівня освітленості, функціональної різноманітності на вулиці та візуального зв'язку з вікон житлових будинків на забезпеченість персональної безпеки (Главацький, 2015b, с.90-103).